

Iedereen gedreven
om de natuurteun te
belevn

EEN PRAKTISCHE LEIDRAAD MET HANDIGE FICHES EN TIPS

De schooltuin stap voor stap werkelijkheid in
een mum van tijd

Naomi De Cock en Liesbeth Ghyselinck

Auteurs: Naomi De Cock & Liesbeth Ghyselincx
Arteveldehogeschool, 9040 Sint-Amandsberg
Bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs
Bachelorproef: Iedereen gedreven de natuurte belev
Bachelorproefbegeleider: Kirsten Devlieger
Academiejaar 2015-2016

Hoe wordt een schoolduin stap voor stap werkelijkheid in een mum van tijd?

Een praktische leidraad

“And at the end of the day, your feet should be dirty, your hair messy, and your eyes sparkling” – Shati

Scholen staan alsmear vaker open voor meer groen op de speelplaats in plaats van de vele verhardingen en het beton. Scholen beseffen steeds meer de meerwaarde van groen op de speelplaats. Een uitdagende, speelse, avontuurlijke doe- en beleefnatuur op school biedt namelijk tal van positieve effecten op de ontwikkeling van het kind. Het beleven van de natuur gebruikmakend van al je zintuigen, de gevarieerde speelkansen die het je biedt bij het bewegen en het genieten van de rustige omgeving, ... zijn een motivatie voor scholen en leraren om meer groen aan te bieden.

Dit alles realiseren is jammer genoeg niet steeds vanzelfsprekend want een boom valt namelijk niet altijd met de eerste slag. Daarom is dit een handige handleiding waardoor een school zich kan laten inspireren om hun groene droom stap voor stap waar te maken. Hierbij vormen de kinderen, ouders en leraren de centrale figuren. Door dit project is met andere woorden iedereen gedreven om de natuurtuin te beleven.

Graag nemen wij even de tijd om onze begeleider, meneer Kisten Devlieger, te bedanken. Zijn goede begeleiding heeft er mede voor gezorgd dat onze bachelorproef tot stand is gekomen.

Ook willen wij nog de basisschool 't Gaverkecollege bedanken voor het vertrouwen dat ze ons gaven bij het uitwerken van een schooltuin.

Verder willen we ook zeker de scholen bedanken waarbij we de kans kregen om hun prachtige schooltuintjes te gaan bewonderen. Dit met name: Freinet Het Reuzenhuis te Tielt, Vrije basisschool Biest-Jager te Waregem, Vrije basisschool De Krekel Sint-Janscollege te Sint-Amandsberg en de Tuin van Kina te Gent.

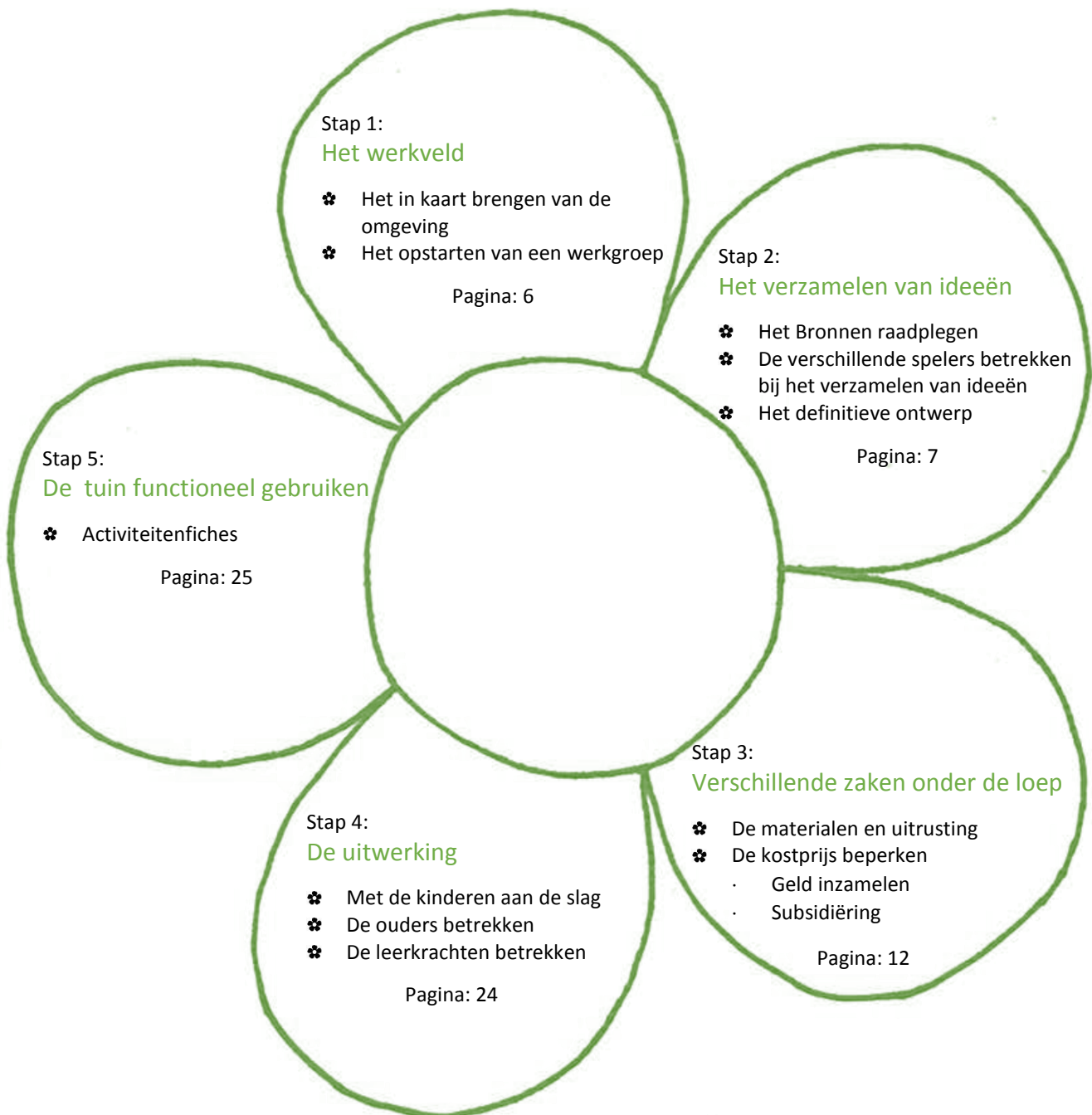
Mede dankzij het materiaal dat de groenbrigade van provinciedomein De Gavers in Harelbeke ons aanbod, kon onze tuin uitbloeien tot een mooie tuin met zoveel mogelijk kosteloos materiaal.

Als laatste, maar zeker niet als minste, willen wij ook graag alle mensen uit onze nabije omgeving bedanken voor de vele steun en het geduld tijdens dit hele proces.

De schooltuin stap voor stap werkelijkheid in een mum van tijd

Inhoudstafel

Aan de hand van deze bloem word je wegwijs gemaakt doorheen de handleiding. Stap voor stap zal worden weergegeven wat je kunt doen om je groene droom werkelijkheid te maken en de verschillende spelers hierbij zo optimaal mogelijk te betrekken.

Stap1: Het werkveld

Het in kaart brengen van de omgeving

Als school ga je eerst de locatie in kaart gaan brengen. Je gaat de volledige oppervlakte gaan bekijken. Hierbij zijn enkele vragen van groot belang:

- ❁ Hoe groot is de oppervlakte? Wat zijn de afmetingen?
- ❁ Voor welke doelgroep is de groene omgeving bedoeld?
- ❁ Welke doelstellingen worden vooropgesteld? Wat is de functie van de groene omgeving?
- ❁ Met welke aanwezige elementen moeten we rekening houden?
- ❁ Wanneer moet de tuin afgewerkt/startklaar zijn?
- ❁ Welk budget wil je hieraan besteden?

Pas wanneer deze vragen beantwoord zijn, kan je verder aan de slag.

Het opstarten van een werkgroep

Als school is het ook zeker belangrijk en een meerwaarde dat je duidelijk één persoon of een groep aanspreekt die de leiding zal nemen over dit project. Op die manier weten de leraren, de ouders en de kinderen wie ze hiervoor moeten aanspreken. Er zijn echter twee verschillende manieren om dit te doen:

Eenzijds kan je als school op zoek gaan naar externen die dit project onder de loep nemen. Dit kan bijvoorbeeld in het kader van een bachelorproef of een projectwerking. Natuurlijk hebben deze externen ook begeleiding nodig vanuit de school. Daarom is het van belang om één persoon als centraal aanspreekpunt hiervoor aan te stellen.

Anderzijds kan je ook een werkgroep samenstellen vanuit de school die zelf aan de slag gaat met dit project. De voorwaarde hierbij is dat het personen zijn die hier volledig achter staan en zich hierin willen engageren en tijd voor willen vrijmaken. Bijvoorbeeld de ouderraad, een lerarengroep, ...

Stap 2: Het verzamelen van ideeën

Bronnen raadplegen

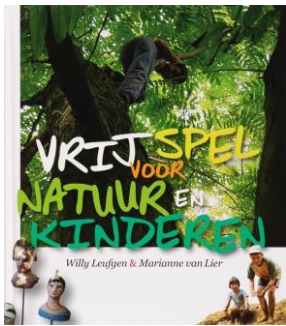
Vooraleer je aan een schooltuin begint, moet je je natuurlijk laten inspireren. Dit kan je op verschillende manieren doen.

Zo kan je verschillende bronnen raadplegen in verband met natuurbeleving bij kinderen en het uitwerken van dergelijke projecten. Ook kan je scholen bezoeken die reeds kennis hebben met het ontwerpen van een schooltuin, op die manier krijg je al reeds een impressie van een mogelijke uitwerking en kan je informatie verzamelen omtrent het volledige proces.

Zo hebben wij enkele scholen bezocht die reeds een schooltuin in hun bezit hebben, namelijk:

- ✿ de Freinet Het Reuzenhuis te Tielt;
- ✿ vrije basisschool Biest-Jager te Waregem;
- ✿ vrije basisschool De Krekel Sint-Janscollege te Sint-Amandsberg;
- ✿ de Tuin van Kina te Gent.

Er zijn ook enkele boeken die een grote meerwaarde kunnen zijn, namelijk:

- ✿ Vrij spel voor Natuur en Kinderen, van Willy Leufgen en Marianne Lier;
- ✿ Het laatste kind in het bos: hoe we onze kinderen weer in contact brengen met de natuur, van Richard Louv;
- ✿ Het vier-seizoenenboek: natuurbeleving voor de kleuters, van Marja Roozen;
- ✿ Horen en zien, ruiken, voelen, proeven : natuurbeleving in de opvang bij kinderen van 0 tot 12 jaar, van Annet Weterings;
- ✿ Beter buiten spelen: het speel-leerklimaat op de speelplaats, van Greet C. Caminada.

Als laatste zijn er ook veel artikels die een meerwaarde kunnen vormen, zoals bijvoorbeeld:

- ✿ Natuur als bondgenoot bij zorgverbreding, van Kees Both;
- ✿ Over drempel en grenzen: Risicovol spelen op het schoolplein;
- ✿ Ruimte voor de jeugd en voor de natuur, van Kees Both;
- ✿ Praktische tips voor een stimulerende speel-leeromgeving: Hoe richt je het schoolplein rijk in? van Nina van Enckevort;
- ✿ Natuurtuin als bron van inspiratie, van Kees Both;
- ✿ Spelen met water: Waterbeheer en natuurbeleving op schoolterreinen, van Kees Both;
- ✿ De Buitenklas: een bijzonder natuur-onderwijsproject, van Laura Minderhoud en Irene Bremmers.

De verschillende spelers betrekken bij het verzamelen van ideeën

Er zijn enkele mogelijkheden om de verschillende spelers (de kinderen, de ouders en het gehele schoolteam) me te laten participeren bij het zoeken naar ideeën. Hieronder vind je enkele voorbeelden voor het opdoen van ideeën met bijhorende voor- en nadelen.

✿ Met de kleuters brainstormen in de klas:

Het samenzitten met de kleuters waarbij je luistert naar de ideeën van de kinderen. Hierbij maak je geen onderscheid tussen wat (niet) haalbaar is. Je kan dit op verschillende manieren doen zoals bijvoorbeeld:

- op een groot (krijt)bord;
- op een A3-blad;
- jij als leerkracht de ideeën noteren;
- de kinderen hun ideeën zelf laten uittekenen.

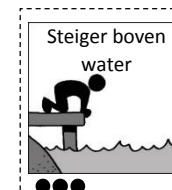
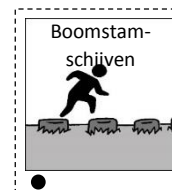
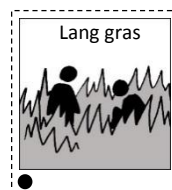
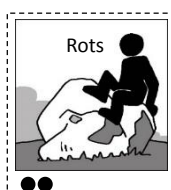
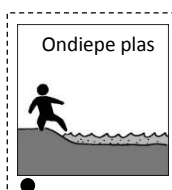
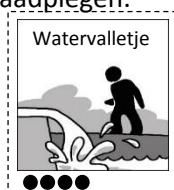
Graag worden nog enkele tips meegegeven. Dit uit eigen ondervinding:

- Vooraleer je effectief aan de slag gaat met de brainstorm, ga je best met de kinderen even een kijkje nemen naar de omgeving die je wilt inrichten.
- Het kan een meerwaarde zijn voor de ouderbetrokkenheid dat je foto's maakt tijdens de brainstorm en deze dan achteraf (wanneer mogelijk) op de schoolwebsite of de klasblog plaatst. Hierdoor weten ouders wat er op school leeft en kan er ook thuis over gesproken worden.
- Een brainstorm herhaal je best een 2 à 3-tal keren op die manier. Kinderen zullen namelijk (bij de eerste brainstorm) vaak de ideeën overnemen die voorafgaand reeds vernoemd werden. Bij een 2de en/of 3de brainstorm hebben de kinderen al reeds de kans gekregen om hierover na te denken of dit te bespreken met personen uit hun omgeving.

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none"> ✿ Één brainstorm neemt niet veel tijd in beslag. ✿ Het is iets visueel waarop je, wanneer mogelijk, steeds op kunt terugblikken. ✿ Je krijgt een duidelijk zicht van wat de kinderen bezig houdt en waar zij belang aan hechten. ✿ Niet veel ruimte of materiaal nodig. ✿ Kan op ieder moment en in elke context plaatsvinden. 	<ul style="list-style-type: none"> ✿ Kinderen worden in groep aangesproken en niet individueel. ✿ Er zijn meerdere brainstormmomenten nodig als je een duidelijke brainstorm wilt. ✿ Er zijn altijd kinderen die eerder de leiding zullen nemen en er zijn kinderen die meer op de achtergrond zullen blijven.

✿ Picto-play met kinderen: (Schaubroeck, Vyncke, Vanderstede, 2014)

Picto-play is een methodiek om kinderen mee te laten ontwerpen van een (publieke) (speel)ruimte. Dit werd ontwikkeld door Kind & Samenleving en helpt kinderen om hun ruimte vorm te geven. Het is de bedoeling dat kinderen hun speelruimte 'knutselen' aan de hand van eenvoudige tekeningen, namelijk de iconen. Enkele voorbeelden vind je hier, voor de uitgebreide versie kan je de bijlage raadplegen.

Hoe ga je nu concreet te werk met picto-play:

De kleuters worden in groepjes verdeeld. Per groepje gaan ze aan de slag met een luchtfoto van de ruimte, een blad met de icoontjes, scharen en lijm. De kinderen 'knutselen', door gebruik te maken van de iconen, hun speelweefsel in elkaar. Bij de iconen zitten speeltuigen, maar ook heel wat landschapselementen.

Eenzijds zijn er tal van verschillende mogelijkheden die de kleuters naar hartenlust mogen uitknippen, anderzijds is er een begrenzing. Elke kleuter krijgt

namelijk drie muntjes. Aan de verschillende toestellen, landschapselementen wordt een prijs toegekend, in de vorm van diezelfde symbolische munten. Dit zijn de bolletjes die onder de iconen afgebeeld staan. Zo kost bijvoorbeeld een ondiepe plas één munt, terwijl een steiger boven water drie munten kost.

Wanneer de kinderen bijvoorbeeld een trekvlot of een watervalletje van vier munten willen kopen, zullen ze moeten samenleggen om die elementen 'aan te kopen'. Ze werken dus samen aan het creëren van hun gemeenschappelijke droom. Op deze manier worden ook kinderen uitgedaagd om keuzes te maken uit de grote hoeveelheid aan iconen.

De kinderen stellen prioriteiten en worden zich bewust van de kostprijs aan bepaalde ingrepen. Als leraar kom je daarnaast ook te weten wat kinderen enorm aanspreekt en leer je veel over de achterliggende ideeën die bij kinderen meespelen in het maken van een keuze. Zodra de icoontjes gekozen zijn, moeten ze een plaats krijgen op de luchtfoto. De kinderen kiezen doordacht waar ze bepaalde elementen willen plaatsen. De leraren kunnen wanneer nodig helpen bij het opschrijven van hun ideeën hiervoor. Dit maakt interpretatie achteraf makkelijker.

Op basis van de verschillende luchtfoto's kan de werkgroep aan de slag gaan. Je kan je laten inspireren door de verschillende ideeën of je kan de meest gekozen iconen of patronen selecteren.

Kortom door gebruik te maken van Picto-play spreek je de creativiteit van kinderen aan en wordt de samenwerking gestimuleerd. Het is een manier om kind en volwassene realistisch te laten nadenken, maar ook tegelijk te laten fantaseren over de ruimte.

Enkele tips voordat je aan de slag gaat:

- Afhankelijk van de oppervlakte waarmee je aan de slag gaat, maak je een bewuste selectie in de icoontjes. Wat is mogelijk, wat kan echter niet gebruikt worden.
- Vertel de kinderen op voorhand dat je door dit te doen een beeld krijgt van wat de kinderen aanspreekt. Je vermeldt ook zeker aan de kinderen dat dit nog geen definitief plan is.

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none"> ✿ Het is overzichtelijk. ✿ De samenwerking wordt gestimuleerd. ✿ Ieder kind heeft evenveel inspraak. ✿ Je kan het aanpassen/gebruiken zoals je zelf wil ✿ Niet stereotiep: Ze dagen kinderen en jongeren ook uit om verder te denken dan klassieke speeltoestellen en standaard straatmeubilair. ✿ Het is materiaal dat je gratis kan raadplagen via Kind & Samenleving (zie bijlage). 	<ul style="list-style-type: none"> ✿ Is enkel haalbaar bij oudere kleuters. ✿ Wanneer je echt de juiste methodiek wil gebruiken moet je genoeg tijd voorzien om de handleiding door te nemen. ✿ Het is enkel mogelijk bij het uitwerken van een iets grotere oppervlakte. ✿ Het vraagt veel begeleiding van de leraren.

✿ Brainstormen met ouders en kind

Dit is een brainstormsessie waarbij je als school luistert naar de ideeën van de kinderen en de ouders. Je roept hiervoor de ouders en kinderen dus samen bijvoorbeeld na school of je voorziet hiervoor een moment tijdens de lessen. Je geeft de ouders op voorhand een brief mee met uitleg over de brainstorm zodat de ouders (en kinderen) dit al reeds thuis kunnen bespreken.

Hierbij maak je opnieuw geen onderscheid tussen wat (niet) haalbaar is. Je kan dit dan ook weer op verschillende manieren doen zoals bijvoorbeeld:

- de ouders samen met hun kind een ontwerp laten uittekenen;
- op een A3-blad gezamenlijk brainstormen;
- als leerkracht de ideeën van ouders en kinderen noteren.

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none"> ✿ Eén maal brainstormen is genoeg, dit moet niet meerdere malen herhaald worden. ✿ Ouderbetrokkenheid wordt al van bij het begin gestimuleerd. ✿ Ouders vinden het leuk dat ook naar hun stem geluisterd wordt. 	<ul style="list-style-type: none"> ✿ Niet alle ouders zullen aanwezig kunnen zijn ✿ Rekening houden met de diversiteit en gezinssituaties is hierbij moeilijk. ✿ Het is moeilijk om een moment te zoeken dat zowel voor ouders als leraren haalbaar is.

✿ Personeelsvergadering waarbij de brainstorm wordt besproken

De leraren krijgen de mogelijkheid om de verschillende aspecten die door de kinderen en/of ouders werden aangebracht, te bespreken. Zij zijn diegene die de tuin zullen integreren tijdens de lessen en zullen dus vaak in de ze tuin aan de slag gaan, dit doorheen het hele jaar. Daarom is ook zeker luisteren naar hun mening en ideeën een grote meerwaarde. Wat zien zij wel of niet zitten, dit i.v.m. de veiligheid, het integreren en/of het onderhouden van de tuin.

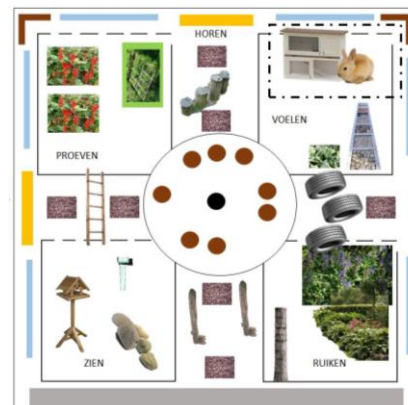
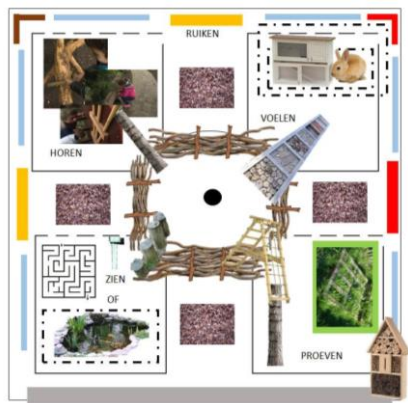
Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none"> ✿ Leraren vinden het fijn dat ook hun stem gehoord wordt. ✿ Zij hebben reeds ervaring en weten waar kinderen nood aan hebben en wat voor hun activiteiten en thema's een meerwaarde zou zijn. 	<ul style="list-style-type: none"> ✿ Uit ondervinding hebben we gemerkt dat niet alle leraren groene vingers hebben en vaak de negatieve aspecten zien bij het onderhoud van de tuin.

Het definitieve ontwerp

Na het overleggen met de leraren, ouders en kinderen kan je als school beginnen starten met het ontwerpen van het groene tuintje. Hierbij moet je ook zeker rekening houden met de criteria die je vooraf opstelde. Je houdt dan ook rekening met de noden en behoeften die duidelijk werden door de brainstorm.

Hiervoor kan je op verschillende manieren tewerk gaan:

- ❁ Zo kan je zelf een aantal verschillende tuintjes uitwerken waarbij de inkleding telkens verschillend is. Uit deze verschillende uitwerkingen ga je samen met de verschillende spelers (ouders, kinderen en schoolteam) een finaal ontwerp maken.

- ❁ Een andere mogelijkheid om dit te verwezenlijken is door externen aan te spreken. Bijvoorbeeld door een tuinarchitect.

- ❁ Wanneer mogelijk kunnen ook kinderen deze tuin uittekenen. Zo kan er bijvoorbeeld samengewerkt worden tussen het kleuter en het lager onderwijs.

Stap 3: Verschillende zaken onder de loep

Vanuit eigen ervaring en die van anderen, is er een balans gemaakt tussen de voor- en nadelen van mogelijke materialen, de kosten, kinder- en ouderparticipatie,... De verschillende inzichten hieromtrent kan je verder vinden in dit artikel en bijhorende handleiding.

De uitrusting

Hieronder staat een lijst opgesteld waarbij enkele materialen, planten en dieren besproken worden. Ook is de veiligheid en duurzaamheid van deze zaken onderzocht.

De sport- en spelmaterialen

De sport- en speluitrustingen zorgen ervoor dat je er belangrijke vaardigheden kan verwerven, zoals durf en doorzettingsvermogen, maar ook voorzichtigheid, inschatten wat je wel of beter niet kunt doen, het omgaan met het onverwachte,...

Een trampoline

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">❁ Het is leuk en aantrekkelijk voor kinderen.❁ Er is veel vraag naar vanuit de kinderen.❁ Het komt tegemoet aan de bewegingsdrang van kinderen.	<ul style="list-style-type: none">❁ Streng toezicht bij het spelen op de trampoline: niet de hele klas kan hier tegelijk gebruik van maken. Er is nood aan een beurtrollensysteem.❁ Het is vrij duur.❁ Het kan gevaarlijk zijn voor jonge kinderen. Een mogelijke oplossing is rondom rond de trampoline een net hangen waardoor kinderen er niet meer kunnen afvallen.❁ Niet waterbestendig. De springveren kunnen roesten als er geen afdekking mogelijk is.❁ De trampoline is niet gemaakt uit natuurlijk materiaal. Het zorgt niet voor natuurbeleving.

Een houten klimtoestel

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">❁ Het komt tegemoet aan de bewegingsdrang van kinderen.❁ Er is veel vraag naar vanuit de kinderen.❁ Het kan gemaakt worden uit verschillende materialen:<ul style="list-style-type: none">- Doordat je het zelf kan maken bespaar je kosten.- Je kan het maken uit bijvoorbeeld hout. Waardoor natuurlijk materiaal geïntegreerd wordt in de tuin.	<ul style="list-style-type: none">❁ Gevaar voor splinters bij houten klimtoestellen. Je moet dus op zoek gaan naar hout dat hiervoor specifiek gebruikt wordt.❁ Veiligheidsaspect moet goed overwogen en onderzocht worden. De veiligheidsvoorschriften hiervoor zijn streng.❁ Het neemt altijd een bepaalde plaats in.

De autobanden

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">* Het is makkelijk gratis te verkrijgen.* Het is multifunctioneel: kun je op lopen, in springen, op zitten.	<ul style="list-style-type: none">* Veiligheidsaspect moet goed overwogen en onderzocht worden: het is bewezen door professor Jan Tytgat (toxicoloog) dat autobanden schadelijke stoffen (zoals bijvoorbeeld: zwarte koolstof, zwavel, ...) bevatten die vrijkomen bij warm weer.

Loopstammetjes op verschillende niveaus

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">* Je kan de verschillende hoogtes zelf bepalen naargelang het niveau en de leeftijd van de kinderen waardoor dit veilig is.* Je kan de loopstammetjes omringen door houtsnippers waardoor de ondergrond zacht is.* Er is geen stabilisatie nodig, wanneer je de boomstammetjes voldoende diep in de grond plaatst* Het komt tegemoet aan de bewegingsdrang van kinderen.* Boomstammen zijn gemakkelijk te verkrijgen.* Het is multifunctioneel doordat ze kunnen ook als zitplaats of dergelijke gebruikt kunnen worden.	<ul style="list-style-type: none">* Op schaduwrijke plaatsen wordt hout glibberig en ook sneller rot* Als de boomstammen niet stevig genoeg in de grond zijn verankerd, zullen ze omvallen.* Velen stabiliseren de boomstammetjes (betonneren) maar dit zorgt er voor dat het hout na verloop van tijd zal rotten.

Een voelpad

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">* Het is ideaal aansluitend bij de exploreer – en bewegingsdrang van kinderen.* Er zijn verschillende manieren om het voelpad met kosteloos materiaal te maken. Zoals bijvoorbeeld met een omlijsting van takken, plankjes of bakstenen, via betonning waar het materiaal in komt te liggen, aan de hand van bakjes (wijnkisten, plastic bakjes), ...* Voelpad met beton: het materiaal blijft stevig liggen gedurende de verschillende seizoenen.* Voelpad met bakjes: men kan het materiaal regelmatig veranderen naargelang de noden.	<ul style="list-style-type: none">* Voelpad met beton: je kan niet gemakkelijk afwisselen van materialen.* Voelpad met bakjes: bij regen komt het materiaal in een plas water te liggen dat niet kan weglopen. De materialen kunnen gaan rotten of schimmelen.

✿ Een amfitheater

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">✿ Het kan voor verschillende doeleinden gebruikt worden. Zoals bijvoorbeeld: een buitenactiviteit/les, verhaal voorlezen, podium, ...✿ Het kan van verschillend materiaal gemaakt worden naargelang budget of leeftijd. Zoals bijvoorbeeld: betonblokken, bakstenen, boomstronken, zitbanken, ...✿ Je kan de grote en de vorm aanpassen aan beschikbare ruimte en aantal leerlingen.✿ De zitplaatsen zijn op verschillende hoogtes voorzien waardoor de ingenomen plaats optimaal gebruikt kan worden en iedereen alles kan zien.	<ul style="list-style-type: none">✿ Het amfitheater neemt altijd vrij veel plaats in.✿ Er is stevig materiaal nodig waardoor het soms moeilijk te plaatsen is.✿ Nadeel van het amfitheater uit beton: het voelt koud aan als je er op zit.✿ Nadeel van het amfitheater uit hout: mosgroei kan je moeilijk tegengaan en het kan glad worden bij regenweer.

✿ Een klimboom

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">✿ Het komt tegemoet aan de bewegingsdrang van kinderen.✿ Je kan duidelijk visualiseren tot waar de kinderen mogen klimmen. Zoals bijvoorbeeld aan de hand van een touw, een teken met verf, ...✿ Je leert aandachtig en veelzijdig bewegen. In tegenstelling tot een conventioneel klimrek dat juist gemaakt is op zekerheid/voorspelbaarheid, zijn er bij een boom geen standaard-afstanden en materialen, waardoor je leert 'op scherp' te staan. (Janssen, Both, van den Bogaard, 2008)	<ul style="list-style-type: none">✿ Veiligheidsaspect moet goed overwogen en onderzocht worden. De veiligheidsvoorschriften hiervoor zijn streng.✿ Ze kunnen heel groot worden, waardoor veel plaats ingenomen wordt (tot 20m hoog en 2 maal zo breed).✿ Bij slecht weer kan de stam glad worden.✿ Er altijd nood aan een zachte ondergrond.✿ Een klimboom 'aanplanten' vraagt natuurlijk vele jaren tijd.

De ondergronden

Een ondergrond zorgt er niet alleen voor dat de tuin mooi oogt, maar heeft ook veiligheidsfunctie dankzij de zachte materie. Bij elke ondergrond zijn er enkele voor- en nadelen.

✿ Gras

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">✿ Gras brengt kleur in de tuin.✿ Je kan gras zaaien gedurende het hele jaar, op voorwaarde dat de temperatuur en neerslaghoeveelheid gunstig is.✿ In een grasoppervlakte is het leuk voor kinderen om op zoek te gaan naar kriebeldieren. Zoals bijvoorbeeld regenwormen, lieveheersbeestjes, ...✿ Het is één van de weinige ondergronden die resten achterlaat op de schoenzolen.	<ul style="list-style-type: none">✿ Het duurt vrij lang voor het gras volgroeid is.✿ Gras groeit vrij snel en moet bijgevolg regelmatig gemaaid worden. Dit is door de oppervlakte en de aanwezige materialen niet altijd handig.✿ Onkruid gedijt zich makkelijk in gras.✿ Door het regenweer kan de grasvlakte drassig worden.

✿ Fijne houtsnippers

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">✿ Volgens de veiligheidsvoorschriften is dit een aan te raden materie als je klimtoestellen, hoge bomen hebt.✿ Fijne houtsnippers zijn gemakkelijk te verdelen over een oppervlakte.✿ Je kan er makkelijk kosteloos aan geraken door instanties aan te spreken.	<ul style="list-style-type: none">✿ Het is duur in aankoop.✿ Fijne houtsnippers moeten vaak (\pm om de 2jaar) aangevuld worden. Dit door de verschillende weersomstandigheden en door het plat trappelen.✿ Resten blijven aan de schoenzolen hangen, maar kan je makkelijk verwijderen door eens met je schoenen te stampen.

✿ Zand

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">✿ Zand is gemakkelijk te verdelen over een oppervlakte.✿ Het is een zachte ondergrond voor spelende kinderen.	<ul style="list-style-type: none">✿ Resten blijven aan de schoenzolen hangen en is niet zo gemakkelijk te verwijderen.✿ Zandbakken worden regelmatig bezocht door huisdieren die er hun behoefte doen. Wat spoelwormen tot gevolg kan hebben.✿ Het typische aan zand dat dit bij kinderen rap aan de kleren en in de schoenen blijft kleven.

Planten en bloemen (Van Houtte, 2016)

Hieronder vind je een lijst met aan te raden bloemen en planten voor in de tuin.

✿ **Enkele voorbeelden van niet-giftige bloemen en planten die bijen aantrekken, natuurlijk alleen wanneer je insecten wenst.**

- Rode zonnehoed
- Hemelsleutel
- Cosmos bipinnatus
- Bergmotplant
- Majolein
- Kattenkruid
- Citroenmelisse
- Zinnia

✿ **Enkele voorbeelden van bloemen en planten die de zintuigen prikkelen**

Eetbare bloemen en planten

- Munt
- Bieslook
- Bloedzuring
- Bernagie
- Oost-Indische kers
- Laagstammige fruitboompjes

Bloemen en planten om aan te voelen

- Ezelsoor met haar zachte behaarde bladeren
- Mos met haar zachte structuur
- Vedergras met haar zachte en mooi wuivende pluimen
- Lampenpoetsersgras met haar borstelachtige halmen

Bloemen en planten met specifieke geuren

- Lavendel
- Munt
- Tijm
- Citroenmelisse
- Toscaanse Jasmijn
- Kattenkruid

Bloemen en planten om naar te kijken

- De teunisbloem heeft grote gele bloemen die bij zonsondergang heen snel opengaan
- Wanneer je werkt met contrasten door bloemen en planten van verschillende vormen, kleuren en groottes bij elkaar te plaatsen is de tuin sowieso mooi en leuk om naar te kijken.

Bloemen en planten om naar te luisteren

- Siergrassen die meebewegen met de wind
- Trilgras maken een leuk ratelend geluid wanneer ze bewegen
- Bamboe maakt ritselend geluid wanneer de wind door de bladeren waait

Bloemen en planten om mee te spelen

- Kruidje-roer-me-niet is een plant dat reageert wanneer je de blaadjes aanraakt door haar blad dicht te doen en terug open te plooiën in slechts enkele seconden. Dit komt door de warmte van je hand.
- Afrikaantjes en gras zijn planten waar kinderen mee kunnen schilderen.

- Madeliefjes kun je gebruiken om een bloemenkrans te maken.
- Paardenbloemen is leuk voor kinderen wanneer ze de zaden kunnen wegblazen.
- Leeuwenbekjes is leuk voor kinderen omdat ze een soort bek kunnen maken door met de vingers de bloemblaadjes open en dicht te doen.
- Vliertakjes kunnen kinderen gebruiken om fluitjes van te maken.

Rust- en zitplekken

Een natuurtuin moet niet alleen tegemoet komen aan de spel- en bewegingsdrang van kinderen, maar moet ook een plek bevatten waar kinderen tot rust kunnen komen.

Hieronder zijn enkele voorbeelden:

- Een wilgenhut
- Een takkenbank
- Boomstammetjes of grote stenen om op te zitten
- Liggende boomstam

Een insectenhotel

In het insectenhotel worden allerhande insecten in een rustige en biodiverse omgeving ontvangen. De vele en diverse kamers met zich op een groene omgeving zijn de ideale plaats om insecten te laten wonen, te laten overwinteren of eitjes te zetten. Er zijn verschillende manieren om een insectenhotel te bouwen. Zo kan je een groot insectenhotel maken of eerder werken met kleine aparte hotelletjes. Zoals bijvoorbeeld een bloempot gevuld met stro, bamboestokken, ...

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none"> ❁ Elke klas kan zijn eigen aandeel hebben in het hotel. Zo kan bijvoorbeeld iedereen een deeltje vullen met materialen als: bakstenen, bamboestokjes of kan elke klas een apart klein insectenhotel bouwen. ❁ Het is leuk voor de kinderen om de kriebeldiertjes te aanschouwen en hen bezig te zien in hun dagdagelijks leven. ❁ Het kan allerlei kosteloos materiaal gevuld worden. Zoals bijvoorbeeld oude bakstenen met gaten, bamboestokken, stro, buizen, ... 	<ul style="list-style-type: none"> ❁ Rondom het hotel moet je plaats voorzien voor planten en bloemen die insecten aantrekken. Enkele voorbeelden vind je hierboven terug. ❁ Sommige leraren hebben niet graag een insectenhotel in de buurt van de klas omdat deze naar binnen kunnen komen wanneer ramen openstaan.

De dieren

Bij heel wat scholen brengt de aanwezigheid van een dier vaak discussie teweeg terwijl dieren juist een grote aantrekking hebben op kinderen en dus een echte must kunnen zijn. Wij bespreken de relevantste mogelijkheden voor een tuin met beperkte oppervlakte. Scholen met een grote oppervlakte hebben namelijk een grote waaieren aan mogelijkheden bij het kiezen van een dier zoals bijvoorbeeld een ezel, geiten, ...

Een kip

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">* Weinig nood aan verzorging en aandacht.* Met de gelegde eieren kan je aan de slag in de klas.* Met de gelegde eieren kan je geld inzamelen.* De afvalberg wordt verkleind door GFT- afval als voeding voor de kippen te gebruiken.* Het is een dier waar veel kinderen mee vertrouwd zijn.* Een kip heeft een vrij lange levensduur: 10 à 20 jaar.* Het is een boeiend dier voor kleuters en herkenbaar omdat het in vele verhalen voorkomt.	<ul style="list-style-type: none">* Sommige leraren, kinderen kunnen hier schrik van hebben.* Het is moeilijk om aan te raken, te strelen. Het kan namelijk ook pikken.* De vleugels moeten geknipt worden, anders kunnen deze wegvliegen.* Moeilijk om met ouders mee te geven naar huis (tijdens de vakanties).* Sommige kippen kunnen veel geluid maken wat voor nabije klassen storend kan zijn* Hun uitwerpselen vind je terug in hun hele terrein.

Een konijn

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">* Laten zich makkelijker strelen.* Is makkelijk voor leraren om even in de klas te halen.* Kan zindelijk gemaakt worden (doet zijn behoefte op eenzelfde plaats).* Het is een dier waar veel kinderen mee vertrouwd zijn.* Een konijn maakt geen geluid.* Het is een boeiend dier voor kleuters en herkenbaar omdat het in vele verhalen voorkomt.	<ul style="list-style-type: none">* Kunnen kuilen graven in de grond.* Bij sommige konijnsoorten mogen de pootjes niet nat worden.* Wilde konijnen kunnen agressief reageren (stampen met hun poten).* Heeft nood aan meer zorg: bijna dagelijks vers water en aangekocht eten.* De levensduur bedraagt 6 à 10 jaar.

De schildpad

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">❖ Het is een dier dat niet veel onderhoud vraagt wat voor leraren gemakkelijk is.❖ Een schildpad heeft een vrij lange levensduur. Sommige schildpadsoorten kunnen tot 200 jaar oud worden.❖ Het is een boeiend dier voor kleuters en herkenbaar omdat het in vele verhalen voorkomt.	<ul style="list-style-type: none">❖ Een dier dat niet veel onderhoud vraagt, wat het voor kinderen net minder boeiend maakt.❖ Landschildpadden graven diepe kuilen. Het ontsnappen van de schildpad kan je tegengaan door onder de grond kippenhaas te plaatsen.❖ Landschildpadden houden een winterslaap waardoor ze enige tijd niet zichtbaar zijn voor kleuters.

De moestuin

Wanneer je een moestuin hebt op school of in de schooltuin kunnen de verschillende zintuigen hierdoor geprikkeld worden. Ook is het leuk voor kinderen om met de zelfgekweekte producten achteraf aan de slag te gaan.

Één grote vaste moestuinbak

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">❖ Kinderen kunnen hier zelf mee aan de slag en kunnen zelf instaan voor de onderhoud van de moestuin. Hierdoor leren ze respectvol omgaan met de natuur.❖ Je kan met de voortgebrachte producten heel veel doen in de klas: soep maken, salades en vele andere bereidingen.❖ Het kan uit verschillend materiaal gemaakt worden naargelang het budget en plaats. Zoals bijvoorbeeld: aangekochte zaaibakken, houten paletten, uit overschotten van hout, ...❖ Je vindt heel veel bronnen waarin staat in welke perioden groenten, fruit en kruiden gezaaid en geoogst kunnen worden.	<ul style="list-style-type: none">❖ Het vraagt tijd om te onderhouden. Je kan dus het best gebruik maken van een goed onderhoudssysteem. Dit kan door elke klas voor een bepaald deel verantwoordelijk te stellen, door te werken met een beurtrollensysteem of door één iemand hiervoor verantwoordelijk te stellen.❖ Niet alle groenten/fruitsoorten groeien in elk seizoen. Je moet het goed onderhouden om het functioneel te houden.❖ Het blijft vaststaan in de grond, het is niet verplaatsbaar naar de klas.

Kleine verplaatsbare moestuinbakjes per klas

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">❖ Het kan in de klas gezaaid worden en intens beleefd en opgevolgd worden.❖ De betrokkenheid van de kinderen is groot omdat elke klas zijn eigen zaaibakje heeft.❖ Het is ideaal voor een tuin met kleine oppervlakte.	<ul style="list-style-type: none">❖ Niet alle groenten/fruitsoorten groeien in elk seizoen. Je moet het goed onderhouden om het functioneel te houden.❖ Mits iedere klas zijn eigen zaaibakje heeft, zijn ook zij hiervoor verantwoordelijk en vraagt dit dus onderhoud.

- ❁ Indien nodig kan het bakje in de klas gehaald worden om hierrond te werken.
- ❁ Het kan uit verschillend materiaal gemaakt worden naargelang het budget en plaats. Zoals bijvoorbeeld: aangekochte zaaibakjes, wijnkisten, ...
- ❁ Je vindt heel veel bronnen waarin staat in welke perioden groenten, fruit en kruiden gezaaid en geoogst kunnen worden.

 Zaai- en oogstlijst

Groenten Fruit	JAN	FEB	MRT	APR	MEI	JUN	JUL	AUG	SEP	OKT	NOV	DEC
Aubergine			■	■			■	■	■			
Augurken				■	■	■	■					
Bieten			■	■	■	■	■				■	■
Bleekselder		■	■	■	■				■	■		
Bloemkool		■	■		■	■	■		■	■	■	
Broccoli			■	■	■	■	■				■	
Courgette				■	■	■						
Doperwten			■	■	■	■	■		■	■		
Kervel		■	■	■	■	■	■					
Knolselder		■	■	■						■	■	
Komkommer				■	■	■	■		■	■		
Kropsla		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	
Mais				■	■							
Meloen				■	■		■	■				
Paprika			■	■	■	■	■					
Peterselie			■	■	■	■	■					
Pompoenen				■	■	■	■		■	■		
Prei			■	■	■	■	■		■	■	■	■
Radijs	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■		
Rode kool		■	■	■	■	■	■		■	■	■	
Spinazie	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■		
Struikbonen				■	■	■	■		■	■		
Tomaten			■	■	■	■	■		■	■		
Tuinbonen		■	■	■	■	■	■					
Tuinkers		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	
Veldsla	■	■	■					■	■	■		■
Witloof				■	■	■	■				■	■
Wortelen	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	

	Zaaien onder glas
	Zaaien in volle grond
	Oogsten
	Beide gedurende de hele maand
	Zaaien in de eerste helft van de maand, oogsten in de tweede helft

De kostprijs berekenen

Wanneer je uiteindelijk een zicht hebt gekregen op de concrete uitwerking van de tuin, kan je de kostprijs gaan bekijken.

Er zijn verschillende manieren om als school de kostprijs te beperken.

✿ Geld inzamelen

Als school heb je verschillende mogelijkheden waarmee je de kostprijs wat kan beperken. Het gebruik maken van zoveel mogelijk kosteloos materiaal en ouders aanspreken bij het inzamelen van materiaal is een eerste pijler bij het beperken van het kostenplaatje.

Hier zijn enkele voorbeelden om dit even kort te bespreken. Dit zowel zaken die je vooraf als achteraf kan uitvoeren.

✿ Een verkoop

Je verkoopt met de school, per klas of klasoverschrijdend een bepaald product. Dit kan op twee manieren:

- Je verkoopt iets dat aansluit bij de tuin zoals bijvoorbeeld: bloemen, zadjes, ... die je in grote hoeveelheden aankoopt.
- Je verkoopt iets dat wordt geproduceerd door de kinderen en voedingswaarden die afkomstig zijn van de tuin zoals bijvoorbeeld: vruchtensap, soep, confituur, ...

Voordelen	Nadelen
<ul style="list-style-type: none">✿ De kleuterparticipatie is hoog. De kinderen verkopen zelf iets of maken iets dat nadien verkocht wordt.✿ De natuurbeleving wordt hierbij volledig geïntegreerd omdat je werk met producten uit de tuin of materialen kiest die aansluiten bij de tuin.✿ Je weet op voorhand welk budget je kan spenderen.	<ul style="list-style-type: none">✿ Je werkt als school hierdoor niet mee aan het gelijke kansenbeleid. Ouders die het minder hebben worden moreel verplicht om iets te kopen.

🌿 Een winkeltje (naar idee van Freinetschool “Het Reuzenhuis”)

Dit kan je pas toepassen als de tuin reeds is uitgewerkt. Er wordt geld ingezameld via een winkeltje van de voortgebrachte producten uit de tuin (pompoenen, eieren, confituur die gemaakt wordt uit vruchten van de tuin, ...).

Dit kraampje vol producten staat in de inkomhal van de school. Zo staan de verschillende producten geëtaleerd met een prijskaartje. De ouders en aanverwanten kunnen hier dagelijks passeren. Wanneer er producten in het winkeltje staan waarin zij interesse hebben, kunnen ze het hiervoor gevraagde geld in het spaarpotje werpen. De school vertrouwt de ouders hierin volledig.

Met het ingezamelde geld wordt dan weer geïnvesteerd in de tuin. (zie foto bovenaan vorige pagina).

Voordelen

- ❁ De kinderen zijn trots en fier dat hun eigen gekweekte of zelfgemaakte producten verkocht worden aan ouders en aanverwanten.
- ❁ De praktische activiteiten worden gekoppeld aan de tuin.
- ❁ Ouderbetrokkenheid en kinderparticipatie wordt gestimuleerd.
- ❁ Ouders worden niet moreel verplicht iets te kopen, het is vrijblijvend.
- ❁ Er is ook een variatie mogelijk in prijsklasse en producten waardoor de ouders zelf kiezen wat ze willen uitgeven en willen kopen.
- ❁ Door de functioneel groene tuin is het mogelijk om in elk seizoen producten aan te bieden.

Nadelen

- ❁ Het is niet mogelijk om steeds producten te voorzien voor een grote populatie.
- ❁ Hier wordt specifiek verwacht dat één of meerdere personen hiervoor verantwoordelijk zijn.
- ❁ Niet elke school heeft een veilige en centrale plek om dit standje een plaats te geven.

🌿 Een veiling

Tevens kan je dit pas toepassen als de tuin reeds is uitgewerkt. Het is hierbij de bedoeling dat je een soort opening houdt van de tuin waarbij familie en geïnteresseerden worden uitgenodigd. Hierbij overloopt de school samen met deze aanwezigen de verschillende elementen die aanwezig zijn in de tuin. Deze worden geveild. Zo kan je als ouder bijvoorbeeld meter of peter worden van een boom. Hiervoor kan je geld bieden en zal een naambordje aan deze boom gehangen worden van de hoogste bieder.

Voordelen

- ❁ Het is een manier om snel en efficiënt geld in te zamelen.
- ❁ De ouders worden opnieuw betrokken bij het hele proces.

Nadelen

- ❁ Je werkt als school hierdoor niet mee aan het gelijke kansenbeleid. Ouders die het minder hebben worden op achtergrond geplaatst.
- ❁ Je moet op voorhand al geld investeren.

Subsiëring¹

Hier worden even enkele zaken op een rij gezet voor mogelijke ondersteuning en subsidies voor groen op de speelplaats. (Cant, pimp je speelplaats, 2016)

Mos	MOS ondersteunt basis- en secundaire scholen met actieve begeleiding en financiële ondersteuning en is een mogelijke pijler bij het beperken van het kostenplaatje.
Pimp je speelplaats	Het is een initiatief van Cera, KBC, GoodPlanet Belgium, Klasse en de Vlaamse Overheid. Het doel is om schoolspeelplaatsen boeiender en natuurrijker te maken. Je maakt als school kans op financiële steun en coaching bij het concretiseren van je project.
“Project schooltuin” Aveve	Landelijke Gilden en Plattelandsklassen vzw. bieden met hun project 'Schooltuin' aan scholen een starterspakket aan om te beginnen met een moestuin. Scholen ontvangen een bon van 75 euro bij de plaatselijke AVEVE-winkel.
Biogroen.be	Via de website kan je als school (enkel als de school in het bezit is van een MOS-label) gratis schoolpakketten verkrijgen. Zoals bijvoorbeeld Aliabox (een kweekset om zelf lieveheersbeestjes te kweken in de klas) en zo veel meer.

Stap 4: De uitwerking

Het verzamelen van materiaal

Er is al reeds aangehaald dat je op verschillende manieren aan materiaal kan komen via verschillende instanties (bijvoorbeeld de Aveve en Biogroen.be). Daarnaast kan je nog via verschillende manieren aan materialen geraken door externen aan te spreken. De meest voordehand liggende manieren vind je hier terug.

De provincie	Elke provincie stel jaarlijks een gratis pakketje bijenvriendelijk bloemenzaad ter beschikking van particulieren. Dit kan je aanvragen via een telefonisch gesprek of mail naar het provinciaal informatiecentrum. Je kan ook via hen de groendienst van de gemeente aanspreken bij het verzamelen van materialen. Zij gaan dan in de omringende parken en bossen op zoek naar bruikbaar materiaal.
Winkels en bedrijven	De meeste winkels en bedrijven hebben materialen die ze zelf niet (meer) kunnen verkopen en geven deze vaak gratis mee of via een goedkoper tarief.
De ouders	Via ouders kan je vaak ook aan heel wat materiaal geraken. Spreek hen aan via een aantrekkelijke brief waarin je een oproep lanceert.

De ouders betrekken

Ouders kunnen vaak de helpende handen zijn om de tuin concreet op te bouwen. In ruil voor deze helpende handen kan je hen een leuke namiddag aanbieden met een hapje en drankje.

Aan de slag met de kinderen

Het is leuk om de kinderen te betrekken bij de uitwerking van jouw schooltuin. Met hen kan je enkele momenten voorzien om materialen en dergelijke te construeren voor en in de tuin. Hieromtrent zijn er enkele activiteitenfiches uitgewerkt.

Namelijk activiteitenfiche 1: Een vogelhuisje bouwen, 2: Zaaïen voor in de tuin, 3: Een regenmeter maken en 4: Een windmeter maken. Deze vind je terug in bijlage.

¹ subsidie : geldelijke ondersteuning van overheidswege.

Stap 5: De tuin functioneel gebruiken

Het project loopt op zijn laatste gras. Na een leuke en officiële opening van de nieuwe tuin waarbij alle geïnteresseerden welkom zijn, komt eigenlijk de belangrijkste opdracht. Namelijk het functioneel houden van deze tuin. Hiervoor bestaan ontzettend veel mogelijkheden waarvoor de bijhorende activiteitenfiches een bron van inspiratie kunnen zijn die gebruikt kunnen worden om aan de slag te gaan met en in de tuin.

Namelijk activiteitenfiche 5: Soep maken, 6: Een smoothie maken, 7: Een stiltegordijn, 8: Waarneming van een kip, 9: Sensitief spel en 10: Voelbollen maken. Deze vind je terug in bijlage.

Activiteitenfiches

* KL = kleuterleid(st)er

* kls = kleuters

Bijlagen

The word "Bijlagen" is written in a green, dotted font. It is surrounded by several green leaves of varying sizes and orientations. A small yellow flower with a green center is positioned near the top of the letter 'j'.

Bronnen

The word 'Bronnen' is written in a green, dotted font. It is surrounded by several green maple leaves: two are positioned above the 'n', and two are positioned below the 'B'.

Artevelde hogeschool. (2014). *Ontwikkeling begeleiden via STAGE 2*. Plaats van uitgave: Standaard boekenhandel

Arteveldehogeschool bibliotheken. (2016). *Bibliografische referenties: richtlijnen en voorbeelden*. Geraadpleegd gedurende het gehele afstudeerjaar via <http://www.arteveldehogeschool.be/sites/default/files/attachments/Bibliografische%20referenties%20APA-norm.pdf>

Arteveldehogeschool. (2016). *Bachelorproef: Bachelor in het onderwijs*. Geraadpleegd gedurende het gehele afstudeerjaar via <http://www.arteveldehogeschool.be/blendedlerenoko/Bachelorproef/>

Biogroei. (s.d.). *Welkom bij BioGroei*. Geraadpleegd op 16 april 2016 http://biogroei-shop.be/index.php?id_product=102&controller=product

Both, K. (april 2007). Spelen met water: Waterbeheer en natuurbeleving op schoolterreinen. *De wereld van het jonge kind, s.d.* (s.d.), pg 250-253.

Both, K. (maart 2007). Natuur als bondgenoot bij zorgverbreding. *De wereld van het jonge kind, s.d.* (s.d.), pg 218-221.

Both, K. (november 2015). *Ruimte voor de jeugd en voor de natuur. Een notitie ten behoeve van het netwerk 'Ruimte voor de Jeugd'*. Geraadpleegd op 17 oktober 2015 via <https://www.google.be/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF8#q=indirecte%20natuurervaring%20springzaad>

Both, K. (oktober 2005). Leven met en leren over natuur: Aarde-kinderen. *De wereld van het jonge kind, s.d.* (s.d.), pg 55-58.

Both, K., (juni 2003). Natuurtuin als bron van inspiratie. *De wereld van het jonge kind, s.d.* (s.d.), pg 332-335.

Cant, J. (2016). *ZOEK SUBSIDIEMOGELIJKHEDEN*. Geraadpleegd op 15 maart 2016 a <http://www.pimpjespeelplaats.be/zoek-subsidiemogelijkheden>

De Meyer BVBA. (2016). *Horta: uw partner voor tuin en dier – Tuin*. Geraadpleegd op 26 april 2016 via <http://www.demeyerzeveneken.be/>

De Smet. [interview directeur Basisschool De Krekel]. *Hun groene schooltuin*. Door N. De Cock en L. Ghyselincx, 30 oktober 2015, Sint-Amandsberg.

Departement leefmilieu, natuur en energie. (2003) *Jerom: JEugd, Ruimte, Omgeving en Milieu. Natuurbeleving*. Geraadpleegd op 3 maart 2016 via <http://www.lne.be/doelgroepen/jeugd/jerom/groene-ruimte/natuurbeleving>

Departement leefmilieu, natuur en energie. (2014). *Departement Leefmilieu, Natuur en Energie van de Vlaamse overheid*. Geraadpleegd op 6 oktober 2015 via <http://www.lne.be/doelgroepen/onderwijs/mos/onderwijsniveau/basis/hoe-word-ik-een-mos-school>

Encyclopedoe: proefjes voor kinderen vinden. (2016). *Proeffjes voor kinderen – Anemometer*. Geraadpleegd op 7 mei 2016 via http://www.encyclopedoe.nl/?onderwerp_id=164

Flat icon. (2012-2016). *Chicken*. Geraadpleegd op 8 mei 2016 via http://www.flaticon.com/free-icon/orpington-chicken_92032#term=chicken&page=1&position=59

Flat icon. (2012-2016). *Rabbit*. Geraadpleegd op 8 mei 2016 via http://www.flaticon.com/free-icon/rabbit-shape_47058

Free icon. (2014). *All-free-download – adhesive tape*. Geraadpleegd op 17 oktober 2016 via http://all-free-download.com/free-icon/icons/adhesive_tape_37615.html

Free Vector. (s.d.) *Watercan*. Geraadpleegd op 20 mei 2016 via <https://www.vectorstock.com/royalty-free-vector/watering-can-and-pot-vector-407706>

Freepik. (2015). Groen gras achtergrond met zon Gratis Vector. Geraadpleegd op 18 mei 2016 via http://nl.freepik.com/vrije-vector/groen-gras-achtergrond-met-zon_776941.htm

Google afbeeldingen. (s.d.) *Geavanceerd zoeken luchtfoto bos*. Geraadpleegd op 25 mei 2016 via https://www.google.be/search?as_st=y&tbm=isch&hl=nl&as_q=luchtfoto+bos&as_epq=&as_oq=&as_eq=&cr=&as_sitesearch=&safe=images&tbs=sur:f#q=luchtfoto+bos&as_st=y&hl=nl&tbs=sur:fc&tbm=isch

Het reuzenhuis. (2015). *Natuur en milieuzorg: de natuureducatie in de klassen*. Geraadpleegd op 13 oktober 2015 via <http://www.reuzenhuis.be/si.aspx?id=1712>

Icon Archive. (2016). *IconArchive – Actions view calendar list Icon*. Geraadpleegd op 14 mei 2016 via <http://www.iconarchive.com/show/oxygen-icons-by-oxygen-icons.org/Actions-view-calendar-list-icon.html>

Icon Archive. (2016). *IconArchive – clock icon*. Geraadpleegd op 14 mei 2016 via <http://www.iconarchive.com/show/firefox-os-icons-by-vcferreira/clock-icon.html>

Icon Archive. (2016). *IconArchive – dart icons*. Geraadpleegd op 14 mei 2016 via <http://www.iconarchive.com/search?q=dart>

Icon Archive. (2016). *IconArchive – hammer icon*. Geraadpleegd op 10 mei 2016 via <http://www.iconarchive.com/show/atrous-icons-by-iconleak/hammer-icon.html>

Icon Archive. (2016). *IconArchive – Iconset: Fruit and Vegetable Icons*. Geraadpleegd op 19 mei 2016 via <http://www.iconarchive.com/show/fruit-vegetables-icons-by-bingxueling.html>

Icon Archive. (2016). *IconArchive – Iconset: Vegetables Icons Xiaofeng*. Geraadpleegd op 14 mei 2016 via <http://www.iconarchive.com/show/vegetables-icons-by-fengsj.html>

Icon Archive. (2016). *IconArchive – Iconset: Veggers Icons*. Geraadpleegd op 19 mei 2016 via <http://www.iconarchive.com/show/veggers-icons-by-robinweatherall.html>

Icon Archive. (2016). *IconArchive – nail*. Geraadpleegd op 10 mei 2016 via <http://www.iconarchive.com/search?q=nail>

Janssen, P., Both, K., van den Bogaard, J. (augustus 2008). De boom in!. *Groen, s.d.* (s.d.), pg 14-19. Geraadpleegd op 20 november 2015 via http://www.springzaad.be/litdocs/de_boom_in.pdf

KARWEI. (2016). *KARWEI: Doe het zelf - Vogelhuisje maken*. Geraadpleegd op 9 mei 2016 via <https://www.karwei.nl/klantenservice/contact>

Kiddo. (juni 2009). *Natuur in de opvang*. Geraadpleegd op 15 november 2015 via <http://www.kiddo.net/102145>

Kind en Samenleving. (2016). *Picto-play 1.0. - Catalogus en handleiding*. Geraadpleegd op 5 februari 2015 via <http://k-s.be/inspraak-participatie/picto-play-10-knip-en-plak-het-speelweefsel-bij-mekaar/picto-play-10-catalogus-en-handleiding/>

Leufgen, W., van Lier, M. (2007). *Vrij spel voor Natuur en Kinderen*. Utrecht: uitgeverij Jan van Arkel.

Matthys, A. [interview ex-bloemist]. *Bloemen en planten*. Door N. De Cock en L. Ghyselincx, 3 november 2015, Lochristi.

Mol, I. (2011). *Natuurbeleving*. Geraadpleegd op 5 november 2015 via <http://www.molwijzer.nl/Natuurbeleving.html>

NADIA. (8 november 2014). Libelle lekker – Pompoensoep basisrecept. Geraadpleegd op 29 april 2016 via <http://www.libelle-lekker.be/recepten/eten/14071/pompoensoep-basisrecept>

Nuyttens, E. [interview directeur Vrije basisschool chool Biest Jager]. *Hun groene schooltuin*. Door N. De Cock en L. Ghyselincx, 5 februari 2016, Waregem.

Overgaauw, C. (oktober 2015). *Waarom natuur belangrijk is voor kinderen*. Geraadpleegd op 15 februari 2016 via <http://oudersvannature.nl/waaromnatuurbelangrijkvoorkinderen/>

Pinterest. (2016). Quotes nature. Geraadpleegd gedurende het gehele afstudeerjaar via <https://www.pinterest.com/search/pins/?q=quotes%20nature&rs=typed&0=quotes%7Ctyped&1=nature%7Ctyped>

Provincie Vlaams-Brabant. (2015). *Praktisch*. Geraadpleegd op 10 oktober 2015 via <http://www.vlaamsbrabant.be/wonen-milieu/milieu-en-natuur/natuur-en-milieueducatie/natuur-op-school/praktisch/index.jsp>

Provincie West-Vlaanderen. (2016). *Laat het zoemen met bloemen*. Geraadpleegd op 16 oktober 2015 <http://www.west-vlaanderen.be/kwaliteit/Leefomgeving/natuur/campagnes/bijen/paginas/bloemenzaad.aspx>

Provincie West-Vlaanderen. (s.d.). Geraadpleegd op 20 februari 2016 via <http://www.west-vlaanderen.be/genieten/sport/gavers/gavers/Paginas/default.aspx>

Sanchez Alfaro, M. [interview tuinarchitect]. *Plannen tuintjes*. Door N. De Cock en L. Ghyselincx, 2 april 2015, Lochristi.

Schaubroeck, K., Vyncke, J., Vanderstede, W. (2014). EN MIJN LANG GRAS DAN?. *Krax, s.d.* (s.d.), pg 34-37. Geraadpleegd op 19 november 2015 via http://k-s.be/medialibrary/krax_3.3_-_en_mijn_lang_gras_dan_1078.pdf

SchoolTV. (2006). *NTR SchoolTV – Hoe kun je zelf een regenmeter maken?* Geraadpleegd op 9 mei 2016 via <http://www.schooltv.nl/video/regenmeter-maken-hoe-kun-je-zelf-een-regenmeter-maken/>

Science Projects. (2006). Make an Anemometer! Measure how fast the wind blows. Geraadpleegd op 8 mei 2016 via <http://www.energyquest.ca.gov/projects/anemometer.html>

Sint-Janscollege "De Krekel". (2015). *Groene school*. Geraadpleegd op 2 oktober 2015 via <http://www.vbsdekrekel.be/onze-school/groene-school>

Stad Gent. (2015). *De wereld van Kina. natuurmuseum voor kinderen en jongeren*. Geraadpleegd op 2 oktober 2015 via <http://www.dewereldvankina.be/>

Southeast Regional Climate Center. (s.d.) *How to make an Anemometer*. Geraadpleegd op 7 mei 2016 via <http://web.archive.org/web/20070314224848/http://www.dnr.sc.gov/climate/sercc/education/anemometer.pdf>

Stad Gent. (2015). De wereld van Kina. natuurmuseum voor kinderen en jongeren. Geraadpleegd op 2 oktober 2015 via <http://www.dewereldvankina.be/>

The Adventure Journal Theme. (2011-2012). *Piney Woods Press*. Geraadpleegd op 9 mei 2016 via <https://pineywoodspress.wordpress.com/page/3/>

Thooft, S. [interview gids De Tuin van Kina]. *De Tinkeltuin*. Door N. De Cock en L. Ghyselincx, 31 maart 2016, Gent.

Tumblr. (s.d.). *Quote Shanti*. Geraadpleegd op 10 mei 2016 via <http://awelltraveledwoman.tumblr.com/post/81930298802/and-at-the-end-of-the-day-your-feet-should-be>

Vakgroep praktijk – Artevelde hogeschool. (2013- 2014). *Ontwikkeling begeleiding via Wereldoriëntatie 2 – een kip in de kleuterklas*. Plaats van uitgave: Standaard boekhandel Vakgroep praktijk.

Vakgroep praktijk – Artevelde hogeschool. (2013- 2014). *Ontwikkeling begeleiding via Wereldoriëntatie 2 – waarnemen van voorjaarsbloeiers*. Plaats van uitgave: Standaard boekhandel Vakgroep praktijk.

Vakgroep praktijk - Artevelde hogeschool. (2014). *Ontwikkeling begeleiden via MUZIEK 2*. Plaats van uitgave: Standaard boekenhandel Vakgroep praktijk

Van den Bogaerde, T. [interview directeur basisschool 't Gaverke college]. *Kloostertuintjes*. Door N. De Cock en L. Ghyselincx, 5 oktober 2015, Waregem.

Van der Donk, C., Van Lanen, B. (2009/2012). *Praktijkonderzoek in de school* (Tweede, herziene druk). Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Van Enckevort, N. (december 2014). Hoe richt je het schoolplein rijk in?. *HJK, s.d.* (s.d.), pg 12-15

Van Houtte, L. (april 2016). Kindvriendelijke planten. Geraadpleegd op 28 mei 2016 via <http://plantwerpen.be/kindvriendelijke-planten/>

Van Puyvelde. (s.d.). *Algemene info over het konijn*. Geraadpleegd op 25 april 2016 via <http://www.vanpuyvelde-dhondt.be/knagers/konijn.html>

Van Rooijen, M. (januari 2014). Risicovol spelen op het schoolplein?. *HJK, s.d.* (s.d.), 10-13.

Vermote, A.n [interview directeur Freinetschool het Reuzenhuis]. *Hun groene schooltuin*. Door N. De Cock en L. Ghyselincx, 26 oktober 2015, Tielt.

Vlaams Ministerie voor Onderwijs en Vorming. (2010). *Odet*. Plaats van uitgave: Enschedé-Van Muysewinkel

Vrije Basisschool Gaverke-College. (2016). *Home*. Geraadpleegd gedurende het gehele afstudeerjaar via <http://www.gaverkecollege.be/>

Webmeester P. (2015). *VBS Biest-jager*. Geraadpleegd op 2 oktober 2015 via <http://www.biestjager.com/>

Weterings, A. (2010). *Horen en zien, ruiken, voelen, proeven : natuurbeleving in de opvang bij kinderen van 0 tot 12 jaar* (1ste editie). Amsterdam: uitgeverij SWP.

Wikipedia. (april 2016). *Konijn (dier)*. Geraadpleegd op 25 april 2016 via [https://nl.wikipedia.org/wiki/Kip_\(vogel\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Kip_(vogel))

Wikipedia. (april 2016). *Landschildpadden*. Geraadpleegd op 25 april 2016 via <https://nl.wikipedia.org/wiki/Landschildpadden>

Wikipedia. (juni 2016). *Kip (vogel)*. Geraadpleegd op 25 april 2016 via [https://nl.wikipedia.org/wiki/Kip_\(vogel\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Kip_(vogel))